

SZÉLJEGYZETEK EGY VITAIRATHOZ

A kultúra szerkezetének és működésének, intézményrendszerének és tartalmának a vizsgálata bepillantást enged az adott kor, az illető társadalom politikai, szociológiai és tudati viszonyaiba is. Másképp fogalmazva: a művelődés helyzetének felmérésével megkapjuk az egész társadalom többé-kevésbé hű tükörképét.

Mindenképp dicséretes *Vitányi Iván* szociológusnak, a Művelődéskutató Intézet igazgatójának kísérlete a mai magyar kulturális élet strukturális és funkcionális viszonyainak ábrázolására. A kísérlet szót a szerző sem veheti zokon, hiszen már művének címében sejteti, hogy nem lezárt, s főleg nem kikezdehetetlen rendszert alkotott. *Vitairat a mai magyar művelődésről*: Vitányi bevallottan is várja az ellenvéleményeket, a kritikát s főleg a másfajta koncepciók kifejtését.

A könyvnek két alapvető *formai* hibája van. Egyik az, hogy túl hosszú, a másik, hogy túl rövid. Hosszú, mert a vitairat műfaja egyszerűen nem tűr 25 ív terjedelmet, a szerző óhatatlanul elvész a részletekben, ismétli magát, kitér olyan mellékkörülményekre, amelyek nem tartoznak egy ilyen írásba. Vitányi a bevezetőben elismeri, hogy eredeti szándéka szerint egy rövidebb dolgozatban összegezte volna mondandóját a magyar művelődésről, „mindjárt kiderült azonban, hogy a szándék szétfeszíti a kisebb méretű tanulmány kereteit. Sok olyan kérdés tárgyalásába kellett belebocsátkoznom, amelyekről eddig keveset beszélünk.” Nem kellett volna! Ám ha már mégis megtette, nem a vitairat lett volna a megfelelő keret, hanem a teljes tudományos rendszer megépítése a kialakult állapotokról az elméleti következtetésekig, eseti példák helyett a magyar kultúra teljes ivének (beleértve a természettudományokat is), minden mozzanatának, fajtájának, irányzatának bemutatásával.

A szerző ugyan helytel-közzel épít egy elméleti művelődési rendszert, de ez – mint ő is utal rá – csak *előfeltevés*; s ebbe a prekonceptióba mint valami szűk zsákba igyekszik belegyömöszölni a magyar kultúra egész termését. Nem csoda, hogy sok búzaszem mellépereg... Vizsgálati módszerét ily módon nem tudjuk másnak minősíteni, mint – saját, tehát marxista terminus technicus szerint – *idealistának*, hiszen szinte minden fölvetett kérdést előzetesen felvázolt modelljéből kiindulva tárgyal, s mintegy felülről lefelé érkezik el az alapokhoz, az egyes művelődési jelenségekhez és feladatokhoz. Az első fejezetet mindjárt a kultúra fajainak, ágazatainak és formáinak meghatározásával kezdi, megállapítja, miért osztályjellegű, s csak ezután elemzi a fejlődés folyamatát, a szerves polgári (azaz a fejlett tőkés), a szervetlen (vagyis a perifériális, köztük a közép-kelet-európai) s végül a most kialakuló szocialista modellt, majd felvázolja a kulturális élet és politika fórumait, tartalmait, intézményrendszerét, tipológiáját. Holott – logikusan – *fordítva* kellett volna levezetnie az „egyenletet”, a gyakorlattól eljutva az elvonatkoztatáshoz és a modellizáláshoz.

Távol álljon tőlünk, hogy ezzel az egész *Vitairat*-ot hamisnak vagy használhatatlannak minősítsük. Csak hiányoljuk belőle Vitányi Iván gazdag művelődésszociológusi *tapasztalatait*. Úgy érezzük, kizár bennünket a kutatás – a kérdés, a kételkedés, az állítás, az igazolás – izgalmas folyamatából, csupán következtetéseibe avat be, immár *axiómaként* kezelve őket. Pedig tanulságos lett volna megtudnunk, hogyan jutott el ezekhez az axiómákhoz – és hogyan vetett fel és el másokat.

Hogy milyen alapos és széles körű ismeretei vannak századunk, s főleg a szocialista korszak művelődéstörténetéről, az így is kiderül. Nagyjában-egészében egyetértünk osztályozási rendszerével, azzal, ahogyan különbséget tesz a kultúra ágazatai (vagyis az anyagi, a szociális és a szellemi kultúra) és fajtái (azaz a tradicionális, az autonóm, a heteronóm kultúra

és az új népi-generatív) között. Felmérések alapján szabja meg az intézményes kultúrához kapcsolódó társadalmi rétegek körét és nagyságát. Teljesen ésszerűen a művelődéshez sorolja az életmód-kultúrát is. A létező mozgások nyomán kíséri figyelemmel az ötvenes, a hatvanas, majd a hetvenes évek szellemi áramlatait, s megteszi azt, amitől az ideológusok igencsak ódzkodnak: a mozgások középpontjába helyezi a *népi-urbánus* ellentétet, nem mint a szocializmusban értelmét veszített álkonfliktust, hanem mint még szükségszerűen jelenlévő és előrehajtó erőt. Amelynek majd a József Attila-éhoz vagy a Bartókéhoz hasonló szintézisben kell feloldódnia.

Vitányi egyes részmegállapításaival lehet és kell is vitatkoznunk. Szimplifikációnak hat, amikor az 1956 utáni művelődési mozgalmakról szólva azt írja, hogy az összeomlás után néhány év alatt, a hatvanas évek közepére *minden* visszaállt, amit az 1945 és 49 közötti szakaszban elértünk. Nem állt vissza sem a köznevelésben (NÉKOSZ), sem a közművelődésben (spontán önképző és amatőr mozgalmak), sem az autonóm kultúrában (szabadon és intézményesen képviselhető művészeti irányzatok és iskolák). Mindez *elérhető közelségbe* került – de nem a hatvanas évtized közepére, hanem mára.

Apróság, de nyilván nem véletlen: túl gyakran emleget egy-egy olyan frázist, s hozzá mai vonatkozásban, amilyen a kulturális forradalom vagy a forradalmi kultúra, aminek napjainkban – lévén, hogy reformkorszakban élünk s nem forradalmi változások közepette – valami kevés jelentése van. A szocialista művelődésbe egyként beletartozónak ítéli például a *Lukács György* tanítványaiból szerveződött *budapesti iskolát* (az urbánusok körében) és a *Nagy László-Csoóri Sándor* fémjelezte költői vonulatot (a népi ihletésű irodalomban), de csak futólag említi a művészetfelfogását, világnézetét és társadalomképét tekintve egyaránt *markáns Ezüstkor-, Újhold-nemzedéket*, amely közvetlen és hatásos szerepet játszott a negyvenes években, s aztán eltűnt – mert eltűntették – a személyi kultusz esztendeiben, és újra felbukkant a konszolidáció időszakában. Hatása máig érződik, jeles képviselői vannak a fiatalabbak körében, azaz az „ősök” – *Rónay György, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Mándy Iván, Lengyel Balázs, Ottlik Géza* és mások – kinevelték utódaikat, elég legyen itt csupán *Beney Zsuzsa, Marsall László, Nádas Péter, Tandori Dezső* és *Vasadi Péter* nevét említenünk. A tendenciák közül hiányoljuk a *keresztény szellemiségű irányzatok* (lásd *Vigilia*) említését. Vitányi utal ugyan rá, hogy a vallásos meggyőződés hívei a népesség körében meglehetősen sokan vannak, de úgy véli, a magyar társadalomnak mindössze egytizede él *intenzív vallásos* életet. Mi, a különböző szociológiai vizsgálatok nyomán ugyanezt az arányt legalább 20 százalékra, a hívők teljes hányadát pedig 46–48 százalékra tesszük. (Lásd erről a többi között *Murányi Mihály, Tomka Miklós, Varga István* felméréseit.) A szerzőnek nagyobb teret kellett volna szentelni a vallási alapon szerveződő, s újabban komoly lendületet kapott kis közösségi-önművelési tevékenységnek is.

Vitairól lévén szó, túlnyomórészt mi is ellenérveinket, kifogásainkat próbáltuk, ha nem is felsorolni, jelezni legalább. Mindez mit sem von le Vitányi Iván érdeméből, nevezetesen, hogy kétségkívül ő az első, aki tárgyilagosságra törekedve, ám mégis sajátos szemzőgből felvázolt egyfajta művelődési modellt. Nyilván másfajta megközelítés és másfajta modell is létezik. (*Gondolat, 1983.*)

B. B. A.